

УДК 159.98
В 61

Лілія **ВОВК**

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ДІТЕЙ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ

Стаття присвячена висвітленню соціально-психологічних аспектів міграційних процесів у сучасному суспільстві. Мета статті полягає у визначенні особливостей соціально-психологічної реабілітації дітей вимушених переселенців. Зазначено основні проблеми, які порушують нормальну життєдіяльність людей, а також можливі наслідки негативних впливів на особистість.

Ключові слова: діти-мігранти, соціалізація, ресоціалізація, соціально-психологічна реабілітація, спілкування.

Постановка проблеми. Війна на сході України є викликом для усього українського народу. Подолати військову агресію, підтримати армію, допомогти пораненим, дати притулок вимушеним переселенцям, сприяти відновленню життя у повернутих містах і селах – стало тими завданнями, котрі об'єднали українців з усіх куточків нашої країни та й у всьому світі.

Однією із головних проблем, із якою зіткнулися мігранти на новому місці проживання, це – проблема соціальної та психологічної адаптації, що є складним, багатоаспектним і часто тривалим процесом, пов'язаним з переживанням мігрантами змін, культурних відмінностей, ізоляції і депривації. Особливо вразливою групою такого населення є діти. Дорослі легше пристосовуються до умов переселення, використовуючи вже набуті механізми захисту або необхідні способи поведінки ще недостатньо розвинені у дітей. Через обмежений контроль над своїм оточенням і власними силами діти не можуть зрозуміти, що відбувається насправді. У такому стані нерозуміння і підвищеного

почуття безпорадності діти, які пережили психотравму, потребують підтримки та співчуття. Дитина переживає психологічний біль, який виражається у різних формах залежно від її віку (розлад апетиту, порушення сну, регресивна поведінка та інші поведінкові відхилення, виражене почуття провини, труднощі зосередження тощо). Важливо уміти розпізнавати всі ці порушення вчасно, оскільки вони є сигналом про потребу дитини у допомозі. Серед найбільш адекватних напрямів психологічної допомоги особистості у цій ситуації є соціально-психологічна реабілітація. Аналіз її сутності в умовах, що склалися в Україні, визначення структурно-змістових аспектів у практиці допомоги дітям видається нам важливим науково-прикладним завданням вітчизняної психологічної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досвід дослідження вітчизняними науковцями практики організації допомоги особистості є доволі значним. Зміст та особливості соціально-педагогічної роботи з різними категоріями населення стали предметом наукового пошуку О. Безпалько, І. Зверевої, А. Капської, Г. Лактіонової, В. Поліщук, С. Харченко. Специфіка роботи з дітьми-мігрантами представлена в роботах О. Гукаленко [2] як нова галузь психолого-педагогічного знання, що вивчає і забезпечує процес адаптації та підтримки дітей-мігрантів і їхніх сімей в полікультурному освітньому просторі. Її категоріями визначено міжкультурну освіту, учнів-мігрантів, фонові знання, соціокультурну адаптацію, реабілітацію, діалог культур, культурний шок, підтримку і захист особистості, особистість на межі культур. Система психолого-педагогічної підтримки і захисту учнів-мігрантів і її розвиток в полікультурному освітньому просторі представлені авторкою як середовище виховання, освіти, розвитку, адаптації та реабілітації дітей-мігрантів.

Однак змістові та технологічні аспекти забезпечення саме соціально-психологічної реабілітації дітей вимушених переселенців у наукових дослідженнях представлені недостатньо.

Мета статті – розкрити особливості вивчення та методичні підходи до організації соціально-психологічної реабілітації дітей вимушених переселенців.

Складний і тривалий процес включення індивіда до системи соціальних зв'язків та відносин, його активної взаємодії з

оточенням, у результаті якої він засвоює зразки поведінки, соціальні норми і цінності, необхідні для його успішної життєдіяльності у суспільстві, називається соціалізацією.

У результаті проведених досліджень науковці виокремили відмінності соціалізації дітей і дорослих:

- соціалізація дорослої людини проявляється переважно у зміні зовнішньої поведінки, тоді як у дитини відбувається корекція базових цінностей;

- дорослий оцінює норми, а дитина засвоює їх;

- соціалізація дорослого орієнтована на оволодіння певними навиками, а соціалізація дитини спрямована здебільшого на мотивацію її поведінки;

- діти можуть розвивати в собі дуже жорсткі та стереотипні уявлення про те, що роблять хлопчики і дівчата;

- дитина зазвичай більше уваги звертає на особливості поведінки, відповідні її статі, і не виявляє інтересу до недоречної або неприйнятної для неї поведінки [3, 145].

У дитячому віці, доки індивід виховується у сім'ї і школі, як правило, ніяких різких змін не відбувається. Його соціалізація проходить плавно і є накопичуванням і засвоєнням нових знань, цінностей, норм. Але все змінюється, коли йдеться про вплив внутрішніх міграційних процесів на соціалізацію дітей молодшого шкільного віку.

Починаючи новий життєвий етап, людина змушена перенавчатися. Цей процес безпосередньо пов'язаний з десоціалізацією або ресоціалізацією особистості. За складних, несприятливих умов може відбуватися *десоціалізація особистості* – часткова або цілковита втрата засвоєних норм і цінностей. Відновлення втрачених цінностей і ролей, повернення до нормального способу життя пов'язується з ресоціалізацією.

У зарубіжній літературі ресоціалізацію (*resocialization*) розглядають у контексті заміни старих зразків поведінки і настановлень на нові. Це процес повторного проходження соціалізації. Саме переселенці вимушені проходити його через те, що опиняються в іншому середовищі, з відмінними від своїх звичаями і традиціями. Найчастіше десоціалізація має вимушений

характер; це причина різких і несприятливих змін соціальних умов життя – втрата домівки, роботи, особиста драма [7, 59].

При примусовій міграції людина не має вибору. Така міграція є насильницькою, завжди має політичні мотиви, здійснюється під загрозою для життя людини. Такий тип міграції потенційно викликає соціальну травму, а також, за концепцією польського дослідника П. Штомпкі, травму культурну, оскільки він: 1) має часову характеристику у вигляді несподіванки й швидкості; 2) має певний зміст та розмах – є радикальним, всеосяжним, зачіпає основи; 3) має витоки – сприймається як екзогенне, те, що приходить ззовні, те, на що ми не впливаємо, а якщо і впливаємо, то неусвідомлено; 4) сприймається у певному мисленнєвому контексті – як щось неочікуване, шокує, відразливе [8, 16].

Проблема ресоціалізації містить соціалізацію осіб, які пережили стрес під час бойових дій. Тому в сучасних умовах поряд з поняттям «соціальна адаптація» широко використовується термін «соціальна реабілітація». Багато в чому ці терміни синонімічні, але між ними є відмінності. Передусім соціальна адаптація потрібна як здоровим, так і хворим людям. Що ж стосується реабілітації, то її більше застосовують до осіб, для яких характерний посттравматичний синдром. Вони потребують не тільки соціальної допомоги, але і психотерапії, психокорекції. Без зняття емоційної напруги (реабілітація) неможлива соціальна адаптація. У цьому випадку важливе не тільки відновлення соціальних функцій, але й нормалізація психічних станів.

На основі аналізу літератури [1; 2; 6; 8] нами були визначені основні шляхи адаптації дітей ВПО: через родину та через навчальний заклад. Дитячо-батьківські стосунки в ситуації міграції змінюються в бік зниження підтримки, зростання нерозуміння та конфліктів. Це зумовлено тим, що діти, у силу вікових особливостей, швидше та легше адаптуються до нової ситуації, ніж батьки. Батькам стає складніше знайти спільну мову з дітьми, які набагато швидше приймають норми та цінності нової культури. Батьки відстають від дітей, стають незатребуваними і компенсують це владою над дітьми, починають прискіпуватися до дрібниць. Діти-мігранти інтенсивніше, ніж діти – не мігранти відчувають брак спілкування з батьками, учителями, одноклас-

никами та іншими дітьми, сильніше відчують відторгненість батьками, ізолюваність від них [5].

Сім'ї переселенців стикаються з багатьма проблемами: це і влаштування дітей до навчальних закладів та установ, і питання тимчасової реєстрації чи постійної прописки, відновлення втрачених чи оформлення нових документів, працевлаштування чи постановка на облік у центр зайнятості, отримання кваліфікованої медичної допомоги. Але найголовніше, що потрібно цим родинам, – психологічна підтримка та адаптація не лише до складних обставин, а й до нового соціуму.

Щодо дітей з АР Крим, то в умовах переміщення з одного соціокультурного середовища в інше виникає необхідність адаптуватися до нових умов життя, причому успішність такої адаптації залежить від багатьох факторів. Зокрема, індивідуальні характеристики – демографічні та особистісні (насамперед, вік). Так, маленькі діти адаптуються швидко й успішно, для школярів ж цей процес виявляється більш болісним, оскільки у класі вони повинні у всьому бути схожими на своїх однокласників – зовнішнім виглядом, манерами, мовою тощо.

Важливим моментом адаптації дитини до нових умов проживання є фізіологічна адаптація, яка має такі етапи:

- орієнтувальний, коли на весь комплекс нових впливів, які пов'язані з переселенням, відповідають бурхливою реакцією практично всі системи організму;
- нестійке пристосування, коли організм шукає і знаходить якісно оптимальні (чи близькі до оптимальних) варіанти реакцій на ці впливи;
- відносно стале пристосування, коли організм знаходить найкращі варіанти реагування на навантаження, з меншим напруженням усіх систем [6].

Психологічна допомога – сфера практичного застосування психології, орієнтована на підвищення соціально-психологічної компетентності. Це безпосередня робота з дітьми, спрямована на вирішення різного роду психологічних проблем, пов'язаних з труднощами у міжособистісних стосунках, а також глибинних особистісних проблем [1].

Види психологічної допомоги можна поділити на психологічне консультування, психологічну корекцію, кризове втручання,

психологічну реабілітацію, психологічний тренінг, психотерапію. Практично кожна особа, яка пережила травмувальну подію, зараз залишається у стані тривалого стресу. Наслідки ж «непропрацьованих» психологічних травм можуть впливати на соціальний та особистісний розвиток людини і через багато років. Тому надзвичайно важливо допомагати особистості долати не тільки фізичні і матеріальні труднощі, а й психологічні.

Спеціалісти-психологи відзначають, що діти, які пережили травмувальні події, мають значні проблеми у спілкуванні. Накладаючись на інші реакції, це може стати причиною серйозних психосоціальних проблем. З метою допомоги дітям представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні у співпраці з рекламною агенцією AdPro започаткувало інформаційну кампанію з психосоціальної допомоги дітям, які пережили стресову ситуацію. Кампанія «Слова допомагають» допоможе всім небайдужим дорослим отримати фахові поради, як поводити себе з дітьми, що зіткнулися зі стресовою ситуацією або пережили травматичну подію. Адже за дослідженням ЮНІСЕФ, що було проведене у січні – лютому 2015 року серед постраждалих дітей унаслідок конфлікту на Сході, 37% таких дітей мають стресові реакції, наприклад, нав'язливі спогади, а 18% побоюються, що не зможуть впоратися зі своїм станом самотійно [1].

Діти молодшого шкільного віку продовжують відображати у грі все, що відбувається навколо. Політичне протистояння, яке тривало декілька місяців відразу ж було відображено в рольових іграх у школах та дитячих садках. Гра для дітей – це можливість впоратися з ситуацією, яка вже склалася чи може мати місце. Гра для дитини – дуже важлива «робота». Але робота особлива, вона одночасно приносить задоволення, розвиває та навчає, вводить у суспільство. У грі діти моделюють доросле життя і його конфлікти та відображають суспільні конфлікти. Діти в одну й ту саму гру будуть грати стільки разів, скільки їм потрібно. Вони самі розподіляють, хто яку роль виконуватиме і добре орієнтуються в правилах, які створюють. З часом активність та актуальність гри буде знижуватися, і діти перейдуть до нової гри.

Різні діти на одну і ту саму подію відреагують по-різному. На це впливає попередній досвід реагування на травмувальні події, рівень розуміння дитиною того, що відбулося і відбува-

ється, чи була надана підтримка та допомога раніше, чи мала дитина дорослого, якому могла б довіряти.

Одним із багатьох видів діяльності і праці з дітьми є квести та великі ігри для дітей вимушених переселенців, які постраждали від насильства, втечі, втрат.

Квести та великі ігри відкривають дітей і допомагають їм подолати психотравми. Діти радісно виконують завдання, шукають нестандартні підходи до врегулювання складних ситуацій та швидкого прийняття рішень, засвоюють практично орієнтовані знання, які допомагають адаптуватися, пристосуватися і з легкістю подолати усі перешкоди на життєвому шляху. Підростаюче покоління навчається креативно мислити. З духом перемоги проходять захопливі та цікаві великі ігри та квести. Їх метою є не тільки інтелектуальний розвиток, але й оздоровлення [4].

Головним джерелом підтримки для дітей є педагоги, і їм варто піклуватися про своє психічне здоров'я. Якщо з якихось причин педагогу складно спілкуватися з дітьми щодо травматичних подій, то можна попросити про допомогу шкільного психолога чи соціального педагога. Важливо не залишати дітей без допомоги та підтримки дорослих, які можуть її надавати.

Доцільно обговорювати з батьками можливі реакції дітей на події, тривоги та страхи у зв'язку з ними і як це відображається у поведінці дитини. Серед дітей у класі можуть бути ті, хто втратив батька чи матір через події в державі. Такі діти можуть переживати втрату і в такий період у них може знизитися успішність, можуть бути труднощі з концентрацією уваги, пригнічений емоційний стан. Непотрібно навішувати на таких дітей ярлик «проблемна» дитина. Важливо побачити в ній особистість, яка реагує на перенесену втрату. Залучення дітей до активного життя класу і школи дасть можливість їм швидше адаптуватися та знайти друзів.

Висновки. На сьогоднішній день допомога сім'ям переселенців має значною мірою матеріальний характер. Соціально-педагогічна підтримка таких категорій населення – радше виняток, аніж правило. А найбільш вразливі категорії переселенців – діти, потребують насамперед саме такої допомоги. Тому для того, щоб система підтримки дітей вимушених переселенців працювала ефективно слід здійснити її доопрацювання, залучити від-

повідних фахівців сфери соціальної роботи, які розв'язуватимуть соціально-педагогічні та соціально-психологічні завдання.

Подальші дослідження пов'язуємо з вивченням змістових та процесуальних особливостей надання психологічної допомоги і підтримки дітям вимушених переселенців та їх батькам, вчителям.

Література

1. Андрєєнкова В.Л. Вітчизняний практичний досвід надання соціально-педагогічної і психологічної допомоги / В.Л. Андрєєнкова, В.Г. Панок // Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту : [навчально-методичний посібник]. – К. : Агентство «Україна», 2015. – С. 40 – 49.
2. Гукаленко О.В. Теоретико-методологические основы педагогической поддержки и защиты учащихся-мигрантов в поликультурном образовательном пространстве : автореф. дисс. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / О.В. Гукаленко ; Рост. гос. пед. ун-т. – Ростов н/Д., 2000. – 47 с.
3. Завацька Л.М. Технології професійної діяльності соціального педагога / Л.М. Завацька. – К. : Видав. Дім «Слово», 2008. – 240 с.
4. Коррекционная педагогика / авт. кол. И.А. Зайцева, В.С. Кукушин, Г.Г. Ларин, Н.А. Румега, В.И. Шахотина ; под ред. В.С. Кукушина. – Ростов н/Д. : Издательский центр «МарТ», 2002. – 304 с.
5. Мигович І.І. До питання про зміст професійної підготовки фахівців соціальної сфери / І.І. Мигович // Актуальні проблеми професійної підготовки фахівців соціальної роботи в Україні і за рубежом. – Ужгород : Art Line, 2003. – С. 227 – 230.
6. Тінякова А.І. Адаптація внутрішньо переміщених дітей до нових умов життя / А.І. Тінякова, Т.Б. Гніда, Т.О. Разводова // Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту : [навчально-методичний посібник]. – К. : Агентство «Україна», 2015. – С. 77 – 84.
7. Ткалич М.Г. Гендерна психологія : [навч. посіб.] / М.Г. Ткалич. – К. : Академвидав, 2011. – 248 с.
8. Штомпка П. Социальное изменение как травма / П. Штомпка // Социологические исследования. – 2001. – № 1. – С. 6 – 16.

Вовк Лілія. Социально-психологическая реабилитация детей вынужденных переселенцев. Стаття посвящена раскрытию социально-психологических аспектов миграционных процессов в современном обществе. Цель статьи заключается в определении особенностей социально-психологической реабилитации детей

вынужденных переселенцев. Отмечено основные проблемы, которые нарушают нормальную жизнедеятельность людей, а также возможные последствия их отрицательного влияния на личность.

Ключевые слова: дети-мигранты, социализация, ресоциализация, социально-психологическая реабилитация, общение.

Vovk Liliya. Socio-psychological rehabilitation of children from family migrants. The article is devoted to the social and psychological aspects of migration in modern society. The goal of the article lies in identification of features of socio-psychological rehabilitation of children from family migrants. Basic problems, which violate the normal vital functions of people, and also possible consequences of negative influences, on personality, are marked.

Key words: migrants children, socialization, re-socialization, social rehabilitation, communication.